

SZENTMARGITFALVA

települési örökségvédelmi hatástanulmány

(Készült a 68/2018 (IV.9.) kormányrendelet 14. mellékletében meghatározott tartalom alapján)

készítette: **dr. Vándor László** CSc
okl. műemlékvédelmi szakmérnök, régész, történész
Szakértő műemléki dokumentálás és épületkutatás szakterületen
Nyilvántartási szám: 21.0112

2024. június 24.

Az örökségvédelmi hatástanulmány tartalma

1. örökségvédelmi vizsgálat
 - 1.1. A település történeti leírása
 - 1.2. A település régészeti örökségének felmérése újonnan beépítésre kijelölt terület esetén terepbejárással
 - 1.3. A védett műemléki értékek települési értékleltára, amely értékkataszterben tartalmazza:
 - 1.3.1. A világörökségi és a világörökségi várományos helyszíneket és területeket,
 - 1.3.2. Az országos építészeti örökség elemeit
 - 1.3.3. A védetté nyilvánított régészeti lelőhelyeket és a nyilvántartott régészeti lelőhelyeket
 - 1.4. A helyi építészeti örökség települési értékleltára, amely értékkataszterben az önkormányzati főépítész által meghatározottak szerint tartalmazza a helyi építészeti örökség országos vagy helyi védelemre méltó elemeit:
 - 1.4.1. településszerkezetet
 - 1.4.2. telekstruktúrát és az utcavonalvezetést
 - 1.4.3. utcaképet, vagy utcaképrészletet
 - 1.4.4. egyéb településkarakter elemeket
 - 1.4.5. építményrészletet vagy az alkalmazott anyaghasználatot, tömegformálást, homlokzati kialakítást
 - 1.4.6. táj- és kertépítészeti alkotást, egyedi tájértéket, növényzetet
 - 1.4.7. szobrot, képzőművészeti alkotást, utcabútort
2. A rendezés során tervezett változtatások hatáselemzése:
 - 2.1. a települési értékleltárban szereplő elemek vonatkozásában releváns rövid és középtávon tervezett változtatások ismertetése
 - 2.2. A 2.1. pontban szereplő változások hatásai
 - 2.2.1. a régészeti örökségre
 - 2.2.2. a történeti településre, település és tájszerkezetre
 - 2.2.3. a települési értékleltárban szereplő műemléki értékekre
3. Az értékvédelmi terv tartalmazza
 - 3.1. az értékleltárban szerepeltetett értékek megőrzését biztosító szempontok és követelmények, valamint
 - 3.2. az önkormányzati feladatok meghatározását

1. Örökségvédelmi vizsgálat

1.1. A település történeti leírása (a település- és tájszerkezet alakulása, a történeti településmag)

Szentmargitfalva története

A település területének és magának a falunak a története mindmáig feldolgozatlan. Jelen írásunkban teszünk erre kísérletet. Bár a község területén sem régészeti leletfelderítés, sem ásatás mindeddig nem folyt, a térségben lakó emberek történetét a szomszédos településeken folyt munkák alapján felvázolhatjuk.

A legtöbb ismeretet a falutól délre, néhány kilométerre az M 70-es autópálya nyomvonalán végzett feltárásokból ismerjük. Ezen a területen az ember jelenlétét az újkőkortól 6,5-7,5 ezer évvel ezelőttről tudjuk nyomon kísérni. A Dunántúli Vonaldíszes kultúra a legkorábbi a vidéken, de laktak itt a rézkorban, a bronzkorban, de a vaskori kelták, a rómaiak nyomai is előkerültek. Az egyik legközelebbi lelőhely, ahol ezek a nyomok előkerültek Aligvár puszta mellett volt.

A népvándorlás és a honfoglalás időszakában ez a terület gyéren lakott volt, a nagyarányú betelepítésre a 12. századtól vannak történeti és régészeti adataink. Szentmargitfalva kialakulását is erre az időszakra tehetjük.

Helyi legenda, hogy a település nevét IV. Béla lányáról, Szent Margitról kapta, aki 1242-ben itt született. Margit valójában Klissza várában (Horvátország) született, és bár 1270-ben, 28 éves korában történt halála után elindult szenté avatási eljárása, ez azonban nem folytatódott. Margit tiszteletét hivatalosan csak 1789-ben engedélyezte az egyház, szentté avatás pedig jóval később, 1943-ban történt.

A valóságban a falu névadása bizonyosan Szent Margit tiszteletére épített templomáról történt, melynek maradványai a falutól keletre a Pusztaszentegyházi dűlőben találhatóak. A templom titulusa pedig Antiochiai Szent Margit vértanú volt, akiről IV. Béla lánya is a nevét kapta. Körülötte volt a középkori település, amely a török háborúk idején elpusztult, és az új falú a régi helyétől nyugatra épült fel.

A település 1322-ben jelenik meg az írott forrásban Szentmargitfalva (Zentmargitfalua) néven, tehát ekkor már állt temploma. Joggal állíthatjuk, hogy a templom a legtöbb környékbéli Árpád-kori templommal egyidőben, valamikor a 13. század második felében épült. Természetesen magának a falunak, amely templomot építtetett, ekkor már jó ideje léteznie kellett.

Első birtokosainak nevével 1356-ban találkozunk, Szentmargitasszonyfalvai Ákos fiainak, Jakabnak, Miklósnak és Mihálynak a nevében, akik a Lendvaiakkal (a későbbi Bánffyok őseivel) pereskedtek. A pereskedés több mint egy évtizedig folyt, még 1368-ban sem volt vége. Hogy mi volt a pereskedés tárgya, az az iratokból nem derül ki, de a tárgyát tudjuk. Ugyanis 1379-ben a településről az írják, hogy a Lendvaiak, Miklós bán fiainak a birtoka. Ez azonban korántsem bizonyos, mert 1381-ben, mikor a család osztozik összes birtokain, ebben a falu neve nem szerepel. Sőt egy évvel később Szentmargitasszonyfalvai Ákos fia Miklós királyi emberrel találkozunk. 1416-ban Rátki Gergely fia Miklós itteni jobbágysági szerepelnek. Ez nyilván

murarátikai birtokos, akiről nem tudjuk hogyan, de valószínűleg vagy házasság, esetleg vásárlás útján szerzett itt birtokot. 1433-ban Kerettye szomszédjai között olvassuk Miklós fia András nevét. 1466-ban Szentmargitasszonyi Dobri Márton és Benedek szerepelnek egy hatalmaskodás alkalmával és ezeket, valamint feleségeiket itteni birtokaikról idézték meg a perre.

A Bánffyakkal csak 1500-ban találkozunk itt újra, amikor Bánffy Jakab panaszt emelt, hogy a Zichyek jobbágyaikat a falu szőlőhegyére küldték és itt egy csernyeföldi jobbágyuknak a pincéjében sok kárt okoztak, ott mindent elpusztítva. Lehetséges az is, hogy a Bánffyoknak nem is volt itt birtokuk, csak másutt lakó jobbágyaiknak szőlőjük.

Bár a település nevéből adódóan Szentmargitfalvának már 1322 óta bizonyosan volt temploma, a falu plébánosát először a 16. század elején említik, a neve 1503-ban Márton volt, szerepel 1505-ben is. 1557-ben még áll a templom, papját az egyházlátogatás dicséretben említi.

Ebben az időszakban, a 16. század közepén különböző birtokosok tulajdonában van. Ekkor már kisebb falu. Mindössze 11 és fél telekből áll. 7 és fél telek van lakva, a tulajdonosok Szalay Péter 3,5 lakott, egy puszta, Imreffy Bálint 2 lakott és egy puszta, Horváth Gáspár egy lakott és 2 puszta, özvegy Dobry Miklósné egy lakott telek tulajdonosa volt.

A 16. század közepétől ez a térséget is mind gyakrabban érték el a török fosztogatók. A környék falvaihoz hasonlóan ennek elkerülésére az itt lakók adót fizetnek a törököknek. A török adóztatásban a szigetvári szandzsák összeírásában szereplő Asszonfaluja 1579-ben talán (adó 100 akcse), Szentmargit biztosan (adó 300 akcse) erre a településre vonatkozik.

A 17. században, mikor Kanizsa vára a töröké lesz, a falu a két végvárval közé szorul. Ekkor eltűnik a forrásokból, minden valószínűség szerint laktalanra válik.

Újra telepítésére csak a 18. században került sor. Ekkori történetének adatai még jórészt feltáratlanok. Az 1720-as években a Szecsődi család birtokaként említik, 1768-ban Jakasits András tulajdonába kerül.

Újraterelítésének pontos időpontja még felderítésre vár.

Az azonban bizonyos, hogy az egyházi forrásokban 1778-ban bukkan fel, mint Felsőszemenye plébániájának filiája, ahol egy harang van. 1811-ben ugyanoda tartozik és megjegyzik, hogy temploma nincs. 1830-ban és 1843-ban Szemenye filiája, saját temetője van.

Az első katonai felmérésen (1782-1785) az erdővel övezett Szentmargita egytűcs falu, a falutól nyugatra folyó Szentadorjáni (Hangyajárási) patakon két malommal, a falu déli végétől keletre szőlőkkel. (Az ábrázolás pontossága kétséges, lásd a későbbi térképeket)

A falu földesura a 18. század végén lett a Sümeghy család, amely 1794. október 13-án kelt okirat szerint I. Ferenc király adományaként kapta. Az oklevél Lovászi és Szentmargita birtokok adományozásáról szól. Ezen adományozás után vette fel a család a „lovászi és szentmargitai” előnevet.

A Sümeghy család címere

Fényes Elek 1836-ban Szentmargit faluról azt írja, hogy 82 római katolikus lakója van, Földesura a Sümeghy család. A Sümeghy család a 20. század elején kihalt, utolsó tagja Csertán Sándorné, született Sümeghy Magdolna halálával 1929-ben.

A második katonai felmérés (1819-1869)

A második katonai felmérés már sokkal pontosabb és hitelesebb az előzőhöz képest. Más faluelrendezést mutat. A falu nem az észak-dél irányú patak völgyben az ott futó út mellett, hanem attól keletre, a ma Hegyi ároknak nyugat-kelet irányú, több más kisebb vízfolyást is begyűjtő patak völgy északi oldalán fekszik. A Szentadorjáni patakon egy malommal (Csuli malma), és a patak völgy nyugati oldalán egy kerített majossal van ábrázolva. A falutól északra a ma is használt temetőt, attól keletre szőlőhegyi pincesorokat láthatjuk.

A harmadik katonai felmérés (1869-1887)

Az előzővel azonos elrendeződést mutat. A malom neve most Czuk malom, a pataké Hangyajárási. Megjelenik a szőlőhegyek nagymértékű beépítettsége a településtől délre, amelyek a kis határú faluból igen jelentős részt foglalnak el.

1941-es katonai térkép

A falu fejlődését mutatja az É-D irányú út mellett (a malom megvan) és ábrázolja a környező nagyterjedésű szőlőhegyeket a korábbi állapotban.

1945-ben megszűnik a nagybirtok, 51 helyi gazdának osztanak földet. A kis település lakossága a későbbiekben sem gyarapszik. Ugyan az 1960-as évek elején kultúrterem, könyvtár létesül a faluban, sőt hetente mozi is működik, az iskola megszűnése jelzi a fejlődés megakadását.

A falu élni akarását és lehetőségei bővítését az Árpádházi Szent Margit Deszkakápolna megépülése jelzi 2017-2022 között, amely a metodista egyház területi missziós központjaként működik. Ökonómikus istentiszteleteivel a térségben vonzerőt gyakorol.

A helyiek másik jelentős közösségi tevékenységének legjobban látható jele a szépen kiépített és fenntartott közösségi park a faluközpontban.

1.2. A település régészeti örökségének felmérése újonnan beépítésre kijelölt terület esetén terepbejárással

Szentmargittalva nyilvántartott régészeti lelőhelyei:

Szentmargitfalván nyilvántartott régészeti lelőhely nincs. Ennek oka, hogy a falu területén sem régészeti terepbejárás, sem feltárás mindeddig nem folyt.

A falu publikált helynevei alapján *is nyilvánvaló, hogy mind a török idők előtti faluhely, mind a település egykori templomának helye könnyen lokalizálható és a templomhely védettségét a településnek kezdeményezni kellene.* Nyilvánvaló, hogy máshol is lehetnek régészeti lelőhelyek. Ilyen régészeti érdekű terület lehet minden, az egykori és mai vízfolyások és nagyobb árkok mentén fekvő lankás domboldal. Ezek szakszerű felderítése a későbbiekben a területileg illetékes múzeum hatáskörébe tartozik.

1.3. A védett műemléki értékek települési értékleltára, amely értékkataszterben tartalmazza:

1.3.1. A világörökségi és a világörökségi várományos helyszínek és területeket

Világörökségi és világörökségi várományos helyszínek és területek Szentmargitfalva területén nincsenek.

1.3.2. Az országos építészeti örökség elemeit

A település területén műemlékileg védett építmény nem található.

1.3.3. A védetté nyilvánított régészeti lelőhelyek és a nyilvántartott régészeti lelőhelyek

Szentmargitfalva területén védetté nyilvánított régészeti lelőhely nem található.

1.4. A helyi építészeti örökség települési értékleltára, amely értékkataszterben az önkormányzati főépítész által meghatározottak szerint tartalmazza a helyi építészeti örökség országos vagy helyi védelemre méltó elemeit:

A településen sem országos, sem a terület által meghatározott építészeti örökség nincs.

1.4.1. Településszerkezet

Szentmargitfalva településszerkezetét és annak változásait a 18. század második felétől ismerjük. A településszerkezet változásait, mint a falutörténeti részben bemutattuk, a 18. század végétől a katonai felmérések mutatják, ugyanúgy itt, mint szinte minden település estében.

A falu a térkép szerint a 18. század végén É-D irányban a két malmot is hajtó Hangyajárásinak (ma Szentadorjáni) nevezett patak völgyében terült el út mellett, melyen a dombvidéken, déli végével érte el az Alsólendváról-Letenyére vezető országút, és innen kanyargott (Kis) Csehi irányába. Ezt a faluelhelyezkedést és talán a két malmot is pontosságukat tekintve kétségbe vonhatjuk. A falutól DK-re a térkép jelzi a szőlővel betelepített Öreg hegyet, de itt épületet nem ábrázol.

Néhány évtizeddel később a második katonai felmérésen egy teljesen más faluelhelyezkedést látunk. Szentmargita K-Ny irányban a tárgyalt útra merőlegesen helyezkedik el egy

oldalvölgyben, két patak találkozásánál. Ez megfelel a későbbi faluelhelyezkedésnek is. A patak nyugati oldalán egy urasági major lehetett. Ekkor már csak egy malmot jelölnek. Megjegyzendő, hogy ebben az időszakban jelennek meg a szőlőhegyi pincék, ekkor még csak a falutól északra az un. Új hegy térségében.

A harmadik katonai felmérés az előző faluelhelyezkedést rögzíti, eltűnik a patak nyugati partján látott beépítés, a szőlőhegyi pincék a falutól keletre mindenhol megszorodnak.

A szőlőhegyi beépítés nagymértékben kiterjed délkeleti irányba az un. Öreghegyre és környékére és maradt a 20. század utolsó negyedéig.

A 20. század közepe után következik be újabb változás, amikor a jelentősen növekvő falu az országút mellett terjeszkedik, de ekkor még elsősorban északi irányba.

Szentmargitfalva jelenlegi településszerkezetében a nagy változás egyértelműen a második világháború után következik be. Ekkor a falu nagymértékben kiterjedt délnyugatra a 7541-es út mentén, de bővült délnyugat felé is.

A falutól délkeletre fekvő nagyterjedésű szőlőterület a 21. század elejére megszűnt, területe beerdősült.

A mai falu jól érzékelhetően két részre tagozódik. Az egyik a Fő út-Kossuth út tengely, és attól keletre a régi falu, az Ady utca, a másik ettől délnyugatra a körútként megjelenő Béke utca.

Érdekes jelenség, hogy a 87 lakosú faluban, melynek lakossága 2011-ben 70,8 %-ban római katolikusnak vallotta magát, az önkormányzat mellett létesült római katolikus kápolnán kívül metodista kápolna (Deszkakápolna) épült, és emlékkereszt hirdeti az 1517-ben elindult (Lutheri) evangelizáció emlékét. Ezek mellett Getszemáni monostor elnevezéssel egyház jellegűként jelenik meg további épület.

1.4.2. Telekstruktúra és utcavonalvezetés

A régebbi beépítésű területeken, akár az új épületek estében is a lakóépületek oldalhatárosan helyezkednek el, mögöttük a melléképületek folytatólagosan épültek. Az újabb építkezések esetében ez már nem jellemző. Az épületek kialakítása, nagysága árulkodik a gazdák vagyoni helyzetéről.

Ma a Fő utca (7541-es út) és annak déli folytatása a falu tengelye. Innen nyílik a régi falu (Ady u) az árok vonalát követi, innen mellékutca vezet a temetőhöz és az utca folytatásából nyílnak a szőlőhegyekre vezető utak.

1.4.3. Utcakép és utcarészletek

A település fő tengelyét a 7541-es út, a Fő út és annak szerves folytatása a Kossuth út adja. Az ófalú az Ady utca, elkülönülő rész a Béke utca. A térképészeti adatokból egyértelműsíthetően három külön periódusban alakultak ki a falurészek.

Szentmargitfalva központjának tudatos a kialakítása, falurészek találkozásánál létesített park, játszótér, közösségi terület, a Deszkekápolna környéke. Ez a terület, az önkormányzat körüli terület a szobrokkal és az emlékművel a kis falu egyedülállóan ritka, tudatos és közösségi célú fejlesztésének dokumentuma.

A 20-21. századi beavatkozások után a falukép mára szinte egységesen ezt az időszakot tükrözi. Csak véletlenszerűen maradt az utcák két oldalán, szalagtelkeken elhelyezett régebbi lakóépületek, ezek is inkább csak a 19. század végének, a 20. század elejének egyszerű, tűzfalás, utcafronton kétablakos épületei, szinte mindegyikük átalakítva.

A lakóházak megjelenési formái:

A településen a hagyományos nyeregtetős, utcára merőleges fésűs beépítés volt jellemző, ám erre ma már csak nyomai észlelhetők. A település építészeti képe a 20. század második felétől nagymértékben átalakult. A megmaradt épületek is zömmel külső megjelenésükkel -elsősorban a nyílászárócsereikkel- elvesztették jellegüket. Az eredeti külsőjüket jobban megőrző házak is leginkább a 20. század első feléből származnak.

Építési anyaguk jellemzően téglá, vakolva.

A néhány megmaradt régi épülettől a néhány helyen feltűnő, megmaradt (?) polgárosult tömegalakítástól eltekintve Szentmargitfalva épületei a 20. század házformáit tükrözik. Az átalakított nyeregtetős épületek mellett az 1960-as évektől épült kockaházak is megtalálhatóak, de nem dominánsak.

A lakóházak döntően kis előkerttel épültek, míg a polgárosult, az úttal párhuzamos házak előkert nélkül az utcafronton állnak.

Melléképületek:

A lakóépület mögött helyezkednek el. A szabálytalan és szélesebb telkeken a lakóházra merőlegesen is épültek a telek hátsó részében.

1.4.4. Egyéb településkarakter elemek

A település területének tájképi és építészeti szempontból is fontos, jellegzetes része maga a patak völgy, a településtől északra és délre található erdőterületek, a beerdősült szőlőterületek, melyek a jelentős átalakulás ellenére még így is értékkel bírnak.

1.4.5. Építményrészlet vagy alkalmazott anyaghasználat, tömegformálás, homlokzati kialakítás

A helyi főépítész által ebben a kérdésben megfogalmazott állásfoglalást nem ismerem.

1.4.6. Táj és kertépítészeti alkotás, egyedi tájérték, növényzet

A településen a központban kialakított parkon kívül – melyben jelenleg a harangláb és a játszótér is helyet foglal – kertépítészeti alkotás nincs.

Kertépítészeti jellegű az önkormányzattal szembeni terület, ennek további alakítása, végleges kialakítása kertépítészeti tervezést igényelne.

1.4.7. Szobrok, képzőművészeti alkotások:

A településen egy világháborús (I. és II.) emlékmű, egy emlékműnek tekinthető kereszt és két szobor található.

Világháborús emlékmű

Szent Margit szobor

Reformációs emlékereszt

Turul szobor

2. A rendezés során tervezett változtatások hatáselemzése:

2.1. A település értékleltárában szereplő elemek vonatkozásában releváns rövid és középtávon tervezett változtatások ismertetése

2.2. A 2.1. pontban szereplő változtatások hatásai

2.2.1. a régészeti örökségre

Szentmargitfalván nyilvántartott régészeti lelőhelyek nincsenek.

2.2.2. a történeti településre, település és tájszerkezetre

A történeti településen olyan változtatás, amely az itt található régészeti örökségre vonatkozó rövid és középtávú tervekben szerepel, nincs.

2.2.3. a települési értékleltárban szereplő műemléki értékekre

A települési értékleltárban műemléki értékek nincsenek.

3. Az értékvédelmi terv

3.1. az értékleltárban szerepeltetett értékek megőrzését biztosító szempontok és követelmények

Szentmargitfalván nyilvántartott régészeti lelőhelyek, világörökségi és világörökségi várományos helyszínek és területek, műemlékileg védett építmények nincsenek. Sem országos, sem a terület által meghatározott építészeti örökség nincs.

3.2. az önkormányzati feladatok meghatározása

Örökségvédelmi és hagyományőrzési szempontból szükséges lenne az eltűnt szőlőhegyi kultúra megmaradt emlékeinek (fényképek, tárgyak) dokumentálása, esetleg megőrzése.

Ugyanígy a középkori Szent Margit templom helyének meghatározása, helyén emlékjel felállítása és a körülötte fekvő középkori település kiterjedésének vizsgálata, amely az illetékes múzeumokkal való kapcsolatfelvétellel megoldható.

NYILATKOZAT

Alulírott dr. Vándor László CSc, műemlékvédelmi szakmérnök, régész nyilatkozom, hogy régészeti területen szakértői munka végzésére jogosultsággal rendelkezem.

Műemléki érték dokumentálása szakterületen szakértő

Nyilvántartási száma: 21-0112

Műemlékvédelmi szakmérnöki diploma száma: 5719 BME

Régészeti szakértő nyilvántartási száma: KE93XO

Régész diploma száma: 239/1972 ELTE

Az általam ellenjegyzett örökségvédelmi hatástanulmány az örökségvédelmi jogszabályokkal és a hatósági előírásokkal összhangban készült, a tanulmányban szereplő tervezett megoldásokra vonatkozó javaslatok azoknak mindenben megfelelnek.

Zalaegerszeg, 2024. július 7.

dr. Vándor László CSc